

QISHLOQ XO'JALIK ATAMALARINING ETIMOLOGIK

JIHATDAN TURLARI

(o'zbek tili materiallari asosida)

Xalilova Yulduz Nasriddinovna.

Toshkent davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada o'zbek tilidagi qishloq xo'jalik atamalarining etimologik kelib chiqishi, shakllanish manbalari va tarixiy rivoji tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida agrar terminlar tub (o'zlashmagan), o'zlashgan va gibrid turlarga ajratilib, har bir guruh ilmiy-lisoniy asosda izohlanadi. Maqola agrar terminologiyani tizimlashtirish va me'yorlashtirish masalalariga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jalik atamalari, etimologiya, terminologiya, agrar leksika, o'zlashma so'zlar.

Kirish

Qishloq xo'jaligi insoniyat taraqqiyotining eng qadimgi va muhim sohalaridan biri bo'lib, ushbu soha bilan bog'liq terminologiya til tarixining turli bosqichlarida shakllangan. Agrar terminlar xalqning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, madaniyati va ilmiy tafakkuri bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib kelgan. Shu bois qishloq xo'jalik atamalarini etimologik jihatdan o'rganish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi insoniyatning eng qadimgi faoliyat sohalaridan biri bo'lib, ushbu soha bilan bog'liq terminologiya jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida shakllangan. Agrar terminlar tilning leksik qatlamida muhim o'rin egallaydi va xalqning iqtisodiy, madaniy hamda ilmiy faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Zamonaviy tilshunoslikda terminologik tizimlarni etimologik jihatdan o'rganish ilmiy ahamiyat kasb etmoqda.

1. Qishloq xo'jalik atamalarining etimologik tasnifi

1.1. Tub (o'zlashmagan) atamalar

Tub, ya'ni o'zlashmagan qishloq xo'jalik atamaları — bu o'zbek tilining ichki leksik qatlamidan chiqqan, asosan xalq og'zaki tajribasi va an'anaviy dehqonchilik faoliyati asosida shakllangan so'zlar hisoblanadi. Ular ko'pincha oddiy morfologik tuzilishga ega, ma'nosi aniq va uzoq tarix davomida o'zgarmaslikka moyil bo'ladi. Bunday atamalar jamiyatning kundalik agrar tajribasini, yer bilan bog'liq ishlovlarni, ekin parvarishini, hayvon boqishni va mavsumiy jarayonlarni ifodalaydi. Etimologik jihatdan ular turkiy ildizlarga, dialektal variantlarga yoki qadimiy o'zbek xalq talaffuziga asoslangan bo'ladi. Tub atamalar tilning milliy identifikatorlaridan biri sifatida ham ahamiyatga ega — ular folklor, maqollar, og'zaki etnografik materiallar orqali avloddan-avlodga o'tgan. Shuningdek, tub atamalar leksik jihatdan terminologik zaxirani tashkil etadi va ilmiy agrar terminologiya bilan uzviy bog'lanib, ba'zida ilmiy atamalar asosida izlanishlarda manba sifatida ishlatiladi. Quyida tub atamalarning xususiyatlari va yangi misollar bilan kengroq izoh beraman.

1. Tub atamalar odatda oddiy, qisqa shaklda bo'ladi (masalan, don, yurt).

2. Ularning ma'nosi ko'pincha keng va kontekstga bog'liq bo'ladi (masalan, ekin — umumiy ekin ham, muayyan hosil ham).

3. Tub so'zlar ko'plab frazeologik birikmalarda va maqollarda saqlanib qolgan.

4. Dialektal o'zgarishlar tufayli bir so'z bir hududda boshqacha talaffuzdanib qolishi mumkin, lekin asosiy ma'no saqlanadi.

5. Tub atamalar madaniy meros va dehqonchilik amaliyotini aks ettiradi — ular orqali qadimiy agrar texnikalar va odatlar haqidagi ma'lumotni topish mumkin.

6. Bunday so'zlar til ichida morfologik jihatdan ham ildiz bo'lib xizmat qiladi (misol: sug'or-, ek-).

7. Tub atamalar ko'pincha boshqa tillardan o'tgan ilmiy terminlarga qarshi oddiy xalq terminlari sifatida ishlatiladi.

8. Ularning o'rganilishi dialektshunoslik, etnolingvistika va agrar tarix uchun muhim.

9. Tub leksika yangi texnika va ilmiy atamalar kelishi bilan ham yashayveradi — ko'pchilik so'zlar metaforik yoki kengaytirilgan ma'nolarga ega bo'lib qoladi.

10. Maqolalarda va darsliklarda tub atamalarning etimologiyasini aniqlash terminologiyani barqarorlashtirishga yordam beradi. Tub qishloq xo'jalik atamalari qadimgi turkiy til qatlamiga mansub bo'lib, asosan xalqning uzoq asrlik dehqonchilik tajribasi asosida shakllangan. Bunday atamalar sodda tuzilishga ega bo'lib, asosiy agrar jarayonlarni ifodalaydi. Qadimgi turkiy til qatlamiga mansub tub qishloq xo'jalik atamalari xalqning ko'p asrlik dehqonchilik tajribasi asosida shakllangan. Ushbu atamalar sodda leksik tuzilishga ega bo'lib, asosiy agrar tushunchalarni ifodalaydi.

Misollar: *ekin, yer, hosil, don, sug'orish.*

1.2. O'zlashgan atamalar

O'zlashgan agrar atamalar — bu boshqa tillardan o'zbek tiliga kirib kelgan va qishloq xo'jaligi sohasida termin sifatida mustahkamlangan leksik birliklardir. Bunday atamalar tilga asosan tarixiy, madaniy, iqtisodiy va ilmiy-texnik aloqalar natijasida singib borgan. O'zbek agrar terminologiyasida o'zlashma qatlam ayniqsa arab, fors-tojik, rus hamda rus tili orqali Yevropa tillaridan kirib kelgan terminlar hisobiga boyigan. Bu jarayon qishloq xo'jaligining ilmiylashuvi va texnologik rivoji bilan chambarchas bog'liqdir.

Arab tilidan kirib kelgan agrar atamalar asosan o'rta asrlarda, islom madaniyati va ilm-fanining ta'siri ostida shakllangan. Bunday atamalar ko'pincha umumiy iqtisodiy va ishlab chiqarish jarayonlarini ifodalaydi. Fors-tojik tilidan o'zlashgan birliklar esa asosan bog'dorchilik, polizchilik va dehqonchilik bilan bog'liq tushunchalarni ifodalab, qadimiy sug'orma dehqonchilik madaniyatining izlarini saqlab qolgan.

Rus va Yevropa tillari orqali kirib kelgan agrar atamalar esa XIX–XX asrlarda qishloq xo‘jaligining mexanizatsiyalashuvi, ilmiy agronomiya va sanoatlashuv jarayonlari bilan bog‘liq. Bu terminlar ko‘pincha fonetik va morfologik moslashuvdan o‘tgan holda o‘zbek tilining grammatik tizimiga singib ketgan. Masalan, rus tilidan kirib kelgan so‘zlar o‘zbekcha affikslar yordamida yasalma birliklarga aylangan (traktorchi, kombaynchi).

Lingvistik jihatdan o‘zlashgan agrar atamalar quyidagi belgilar bilan ajralib turadi:

1. ularning ildizi o‘zbek tiliga xos emas;
2. fonetik moslashuv kuzatiladi;
3. grammatik jihatdan o‘zbekcha qo‘shimchalar bilan erkin birikadi;
4. ko‘pincha ilmiy-uslubiy nutqda faol ishlatiladi.

O‘zlashgan agrar atamalarga misollar : *agronomiya, irrigatsiya, melioratsiya, tractor, kombayn, plantatsiya, texnologiya, mexanizatsiya, seleksiya, mahsulot, dehqon, ferma*

Bu atamalar o‘zbek agrar terminologiyasining ilmiy qatlamini tashkil etib, zamonaviy qishloq xo‘jaligi tushunchalarini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi.

1.3 Gibrid agrar atamalar: tuzilishi va xususiyatlari

Gibrid agrar atamalar — bu turli tillarga mansub morfemalarning birlashuvi natijasida yuzaga kelgan terminlardir. Bunday atamalar til taraqqiyotining muhim bosqichlarini aks ettirib, o‘zbek tilining so‘z yasash imkoniyatlari bilan o‘zlashgan leksik qatlamning o‘zaro sintezini ko‘rsatadi. Gibrid terminlar, ayniqsa, ilmiy-texnik tushunchalarni ifodalashda keng qo‘llaniladi.

Gibrid atamalar odatda xorijiy ildiz + o‘zbekcha affiks, yoki o‘zbekcha asos + xorijiy terminologik komponentdan tashkil topadi. Masalan, mexanizatsiyalash so‘zida yunoncha-lotinch mexan- ildizi va o‘zbekcha -lash affiksi birlashgan. Bu holat o‘zbek tilining morfologik moslashuvchanligini yaqqol namoyon etadi.

Lingvistik nuqtayi nazardan, gibrid atamalar quyidagi xususiyatlarga ega:

— terminologik aniqlikni ta’minlaydi;

- yangi tushunchalarni nomlash ehtiyojidan kelib chiqadi;
- ilmiy uslubda faol ishlatiladi;
- tilning ichki soʻz yasash qonuniyatlariga mos keladi.

Gibrid agrar terminlar koʻpincha ilmiy nutqda standartlashgan shaklda qoʻllaniladi va vaqt oʻtishi bilan terminologik lugʻatlarda mustahkamlanadi. Ular til va tafakkur oʻrtasidagi dinamik aloqani aks ettiradi.

Gibrid agrar atamalarga misollar: *mexanizatsiyalash, paxtachilik, chorvachilik, bogʻdorchilik, sugʻorish tizimi, agrotexnika, seleksiyachi, traktorchi, kombaynchi, issiqxona xoʻjaligi, agroiqtisodiyot, agrotexnologiya.*

Oʻzlashgan va gibrid agrar atamalar oʻzbek tilining ochiq va rivojlanayotgan terminologik tizimga ega ekanini koʻrsatadi. Ular tilning milliy asoslarini saqlagan holda, ilm-fan va texnika yutuqlarini ifodalash imkonini beradi. Shu bois bunday atamalarni lingvistik jihatdan oʻrganish terminologiyani meʼyorlashtirish va ilmiy nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, qishloq xoʻjalik atamalari etimologik jihatdan rang-barang manbalarga ega. Tub atamalar milliy leksik asosni tashkil etsa, oʻzlashgan va gibrid terminlar ilmiy-texnik taraqqiyot bilan bogʻliq holda paydo boʻlgan. Bu holat agrar terminologiyaning dinamik rivojlanayotgan tizim ekanligini koʻrsatadi. Xulosa qilib aytganda, qishloq xoʻjalik atamalari etimologik jihatdan rang-barang manbalarga ega boʻlib, ularning tub, oʻzlashgan va gibrid turlari mavjud. Etimologik tadqiqotlar agrar terminologiyani ilmiy asosda oʻrganish va rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining etimologik lugʻati. – Toshkent, 2000.
2. Madvaliyev A. Oʻzbek terminologiyasi masalalari. – Toshkent, 2017.
3. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lugʻati. – Toshkent, 2002.

4. Karimov S. Agrar terminologiya asoslari. – Toshkent, 2018. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 2001.
5. Qodirov Q. O'zbek tilida so'z yasalishi va terminologiya. – Toshkent: Universitet, 2014.
6. Mahmudov N. Til va tafakkur. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
7. Akobirov S. O'zbek tilida termin yasash masalalari. – Toshkent: Fan, 1998.
8. Iskandarova Sh. Ilmiy nutq va terminologiya. – Toshkent: Universitet, 2019.